

ARTIKLER OG TALER

1888-1941

af

JAKOB E. LANGE

NYT BOGFORLAG ODENSE

1942

Den danske bonde i dag.

Foredrag i København 17. Aug. 1908 for et selskab af socialt interesserede damer og herrer (de fleste fra England), deriblandt Mr. Percy Alden og Tom Bryan. Sidstnævnte fik kort efter fat i en højskole-sangbog, som han ikke gav slip på. Nogen tid senere oprettede han en højskole i England efter dansk mønster.

Mine damer og herrer!

I tider som vore, hvor telegrafene hver dag melder om historiske begivenheder, bliver de små tildragelser i et lille land let tabt af syne og undslipper den almindelige opmærksomhed. Men det, at De er kommet tværs over Nord-søen her til fra et stort og mægtigt land, er for mig et tegn på, at De forstår, at det ikke alene er stormen, som bærer frem, men også den stille vind, — at hvis nogen ønsker at studere udvikling, kan man med lige så stort udbytte iagttage det små og jævne som det store og strålende. Hvis det ikke var for dette, vilde jeg hellere lade være med at lægge beslag på Deres opmærksomhed for mit emne, som sandelig ikke har noget strålende ved sig. Jeg kan ikke vise Dem noget storartet: ingen stormende fremskridt, ingen uhørte kæmpeskridt imod lys og frihed.

Danmark er et bondeland. Af Europas stater er det måske den allermindste, en husmandslod mellem store godser. Danskerne er et bondefolk: de fleste af os er født på landet, vore byer er næsten alle små, og landbrug er vort hovederhverv. Men når jeg kalder os et bondefolk, hentyder jeg ikke

særlig til disse statistiske kendsgerninger. Jeg bruger udtrykket for at indprente Dem, hvad jeg anser for at være hovedsagen, når man vil forstå vort væsen og vore tanker, at i Danmark er bondestanden ikke fjerdestand, men første (eller er i det mindste stadig længere på vej til at blive det). Hos os er bonden ikke samfundets umælende trækhest, som haler herskabsvognen med de fine og dannede klasser, ført og undertiden beskyttet af dem, men er mere og mere ved at blive roden og hovedstammen i nationen, fuldtud i stand til at passe på sig selv og udnytte ethvert fremskridt, ved at nå det standpunkt, hvor han fornemmer, at intet menneskeligt mere bør være ham fremmed.

At det virkelig forholder sig således, ses måske ikke så let af en tilfældig besøgende, det er i virkeligheden ikke engang gået op for en hel del gode folk herhjemme. Ja, en mængde af bønderne selv har endnu ikke fået øjnene op for denne kendsgerning. At det ikke desto mindre er en kendsgerning, tror jeg let kan bevises.

Den danske bondes stilling er for øjeblikket i fortroppen. I de sidste tredive år har det liberale partis faste borg været på landet, ikke i byerne, og sådan er det stadig. Bonden har været lige så rede til at tage imod og realisere nye og moderne ideer som til at gøre brug af moderne teknik og metoder.

I Danmark spiller landadelen og godsejerne ingen som helst rolle i det nationale liv. Litteratur, kunst og videnskab får ingen impulser fra dem, som er værd at nævne. Sognestyrelsen er gledet fuldstændig ud af deres hænder og over til det jævne folk, småbønder og andre af samme slags danner kernen i vort folketing, og hvis de store jordejere, takket være vor forældede og dårlige forfatning, endnu spiller en rolle i rigsdagen, idet de dominerer landstinget, er det simpelthen som en bremse på hjulene af vor nationale vogn på dens vej opover. Men bondestanden holder skridt med vor fremgang!

Medens landadelen samles for at dræbe deres tamme

fasaner eller tilintetgøre en enlig ræv, samles bønderne i foredragssale og klasseværelser til store efterårsmøder, hvor sange og foredrag skifter. Jeg tror, De kan finde lige så mange sangbøger i det mindste og fattigste sogn som i en middelstor by. Selv i legemskultur danner bønderne fortroppen. Mens den unge adelsmand kun er interesseret i væddeløbsheste (med engelske jockeyer), og medens byungdommen — hvis den overhovedet er interesseret i gymnastik — almindeligvis er blevet hængende ved gammeldags militære eksercitssystemer, har den rationelle svenske gymnastik bredt sig overalt på landet. Mens ikke engang hovedstaden ejer offentlige gymnastiksale, kan man finde en sådan i næsten alle sogne, selv de fattigste. Når forholdene er sådan, er det en selvfølge, og behøver ingen forklaring, at småbønderne i landbruget er forud for den store jordejer, at deres køer med held konkurrerer med hans, og smørret fra deres andelsmejerier hjemfører de største præmier. Og mens jordejerne i vore nabolande klynger sig til beskyttelsestold og således, hvor de har magten, uden skænsel flår det jævne folk for at redde sig selv fra ruin, er de små gårdejere i Danmark fornuftige frihandlere, der ikke beder om særlig gunst.

Men nu kan De jo sige: Dette her er altsammen meget godt og ret interessant, især for Danskerne selv. Men det vilde være mere interessant og nyttigt for os, hvis De kunde give os en idé om, hvordan det er gået til. Ja, det er naturligvis meget vanskeligere. Det er altid lettere at påvise den kendsgerning, at en udvikling har fundet sted, end at udfinde hvilke kræfter og omstændigheder, der har ligget til grund herfor, og forklare virkningen af de forskellige faktorer. Dette gælder plante- og dyreliv, men endnu mere folkelivet. Naturligvis er disse folkets nye klæder ikke fuldkommen hjemmegjorte — det er der ingen nationers, som er. Særlig et lille land som vort får ofte friske impulser fra naboer og kunde ikke godt trives foruden. Hvis De ønsker til bunds at forstå vore nuværende forhold, må De ikke begrænse Deres

udsyn til selve Danmark. Desuden: nationer vokser langsomt som egen, dagene i en nations liv er årtier eller århundreder. Så på samme måde må De ikke begrænse Deres undersøgelser til nutiden, men skal gå langt tilbage i historien, hvis De ønsker at gå til bunds i sagen. Alt dette skal jeg gå let hen over, da jeg forstår, at det allerede er blevet behandlet af en tidligere taler. Jeg skal blot i korthed hentyde til nogle få punkter:

Men hensyn til landboreformer står vi i stor gæld til Frankrig. Jeg formoder, at man har fortalt Dem, hvorledes Danmark — i modsætning til alle andre lande i Europa — nød stor gavn af den bølge af frisind, som opstod i Frankrig i midten af det 18de århundrede. Den physiokratiske skoles ideer (som i hjemlandet blev druknet af den store revolution, og i de fleste andre stater ikke var stærk nok til at sætte et varigt præg) modnedes hos os til frugt. Loven af 1789 og den frigørelsespolitik, som den satte i gang, danner udgangspunktet for den moderne selvejerbondes udvikling fra den foregående mørke tidsalders undertrykte og sløve type. — På samme måde står vi i gæld til England. Den engelske kornlovsstrid i 30erne og 40erne og Englands støtte frihandelspolitik gav os ikke alene et strålende eksempel og en værdifuld støtte imod protektionistiske indflydelser fra stærke naboer, men hjalp os direkte på vej ved at åbne et rigt og venligsindet land for vore produkter og således forberede vort økonomiske livs frigørelse fra Hamborgs overvældende indflydelse.

Således har omgivelserne og fortiden på mange måder præget vort nationale liv, som de præger det enkelte menneskes liv. Men for at forstå de nuværende forhold må man selvfølgelig først og fremmest tage hensyn til de indre årsager og de nyere begivenheder. Disse indre årsager er naturligvis de mest udviklede. Materielt og åndeligt fremskridt er så fuldstændigt sammenkædede — de er uadskillelige som legeme og sjæl — at det sikkert er umuligt at sige, hvad der

er årsag og hvad der er virkning. Jeg opgiver på forhånd ethvert forsøg på at udtømme emnet, og de følgende bemærkninger må kun betragtes som vink, der kan give et begreb om nogle af de mest fremtrædende træk i vort fremskridts natur.

Den frigørelsespolitik, som var påbegyndt i 1789, nåede sit højdepunkt i midten af forrige århundrede. Grundloven af 1849, som satte punktum for enevældens historie i Danmark, baserede vor regering på en så godt som almindelig valgret, idet den ikke anerkendte privilegier for nogen klasse af vælgere, hverken til det ene eller det andet af rigsdagens ting. — Dette resultat blev nået under indflydelse af den almindelige liberale strømning i Europa, som skabte en national, liberal bevægelse herhjemme, hovedsagelig anført af de dannede klasser og en del af bourgeoisiet. Den økonomiske virkning heraf var en mere udpræget frihandelspolitik, en udjævning af gammeldags laugslove og lignende og en stærk bevægelse for at omdanne livsfæste til selveje. De kan således forestille Dem landbefolkningen tidligt i 60erne bestående af selvejerbønder og et stadigt svindende antal livsfæstere, meget løseligt delt i to grupper: på den ene side gårdmanden med to heste eller mere, på den anden husmanden med kun een hest eller slet ingen, som dyrker sit lille sted (eller sin havelod) helt med sine egne hænder og sin families hjælp og for det meste forøger sine indtægter ved at arbejde som daglejer for andre bønder en del af sin tid.

Bonden fra omkring 1860 kan således karakteriseres som nogenlunde uafhængig økonomisk set, men noget stillestående; han hænger ved gamle og forældede metoder, hans afgrøder og husdyr er ringere end de store jordejeres eller forpagteres, hans indtægter knebne, hans horisont meget begrænset og hans direkte politiske indflydelse kun lille.

Den liberale bevægelse fra midten af forrige århundrede løb snart ud i sandet alle vegne på fastlandet. Desuden gjorde vore udenrigske forviklinger en ende på alle reformer, som vi

måske ellers kunde have opnået herhjemme — og så kom krigen med Tyskland i 64.

Lammet, som folket var, af det frygtelige blodtab og den næsten dødelige sønderdeling stod det ude af stand til at holde indre fjender stangen og måtte finde sig i at se dem lemlæste grundloven, idet landstinget blev omdannet til de riges faste borg (særlig de store jordejeres) og det har på den måde lige op til i dag tjent som en bremse på al fremskridtsvenlig lovgivning og hjulpet til at holde det brede folk nede, i særdeleshed dets hovedmasse, bønderne.

På denne mørke baggrund må den følgende tidsalders fremskridt ses for rigtigt at forstås. Det er overgreb indefra og udefra, som til dels har fået vort fremskridt til at vokse frem. Danskerne er ikke noget særlig aktivt, i det mindste ikke pågående aktivt eller ærgerrigt folk. Bonden især er ikke let at få sat i bevægelse. Men lemlæstet og forhånet af hovmodige naboer mandede den »dumme dansker« som sit forbillede, Hamlet, sig langsomt op til en årelang kamp. Al tanke om militær hævn måtte skrinlægges — den lå udenfor mulighedernes grænse —, og han samlede nu sin styrke for at godtgøre om ikke sin overlegenhed så i det mindste sin ligestilling på alle nyttige områder og prøvede derved at hævde sin ret til at eksistere og føre et uafhængigt nationalt liv, om hans land var aldrig så lille. Og ligesom denne kamp for selvhævdelse lige overfor overmodige naboer vakte nationen, således blev i særdeleshed bondestanden vakt til aktivt liv ved en noget lignende kamp imod den dominerende herskerklasse herhjemme, kæmpende mod privilegier og for anerkendelse i det politiske liv ikke blot ved valgurnen, men også i pløjemarken, i mejeriet og i skolen.

Jeg kan ikke gå nærmere ind på dette her, men jeg tænker, at De har hørt nok til at få en klarere opfattelse af vor fremskridts natur i almindelighed og vor landbefolknings økonomiske fremgang i særdeleshed. — Vort fremskridt har således ikke været hurtigt — det være langt fra — men det

har været almindeligt. Vi kan ganske vist ikke prale af bedre dyrkede mønstergårde i den store stil eller mere fremragende landbrugere, end man kan træffe i udlandet, men vor fremgang er en bevægelse i selve folket, hele hærs-karen af landbrugere rykker samlet frem, og førerne findes i alle lag, selv blandt de mindste husmænd med kun »tre tønder land og en ko«.

Besøgende fra udlandet får ganske naturligt ofte det indtryk, at landbrugets fremskudte stilling i Danmark hovedsagelig skyldes regeringens ledelse og statshjælp. Man viser dem vor store kgl. Landbohøjskole, og de kommer fortrinsvis i berøring med professorer, officielle eksperter o. s. v., og får sandsynligvis deres notesbøger fyldt med lange lister over statsbevillinger til hjælp for det ene og det andet. Ved nærmere undersøgelse vil man imidlertid se, at — i hvor stor gæld vi end står til store førere som Fjord og Segelcke — så er fremgangen i hovedsagen folkets eget arbejde, ikke skabt ved statens indblanding og ledelse. Således er f. Eks. andelsmejerierne og de andre store andelsforetagender, som har været af vital betydning for forædlingen af vore produkter, vokset frem af selve folkets midte, idet de første til at oprette en andelssmørfabrik var nogle småbønder i et afsides hjørne af landet. Og ligesom deres oprettelse var folkets værk, er de blevet forbedret og udvidet under folkets stadige opsyn, idet de styres efter fuldkommen demokratiske principper. Ingen udelukkes, og ingen har mere end een stemme, så Fattigper med den ene ko har nøjagtig lige så meget at skulle have sagt som en af de store med hundrede.

Denne gennemførte demokratiske arbejds metode vil De ud fra det foregående se som en uundgåelig følge af de politiske forhold. Samarbejde på en strengt demokratisk basis fuldt ganske naturligt for en landbefolkning, som for sin uerkendelse på den politiske mark havde måttet kæmpe en trediveårskrig mod det herskende bureaukratiske mindretal, der blev støttet af landadelen og bourgeoisiet. De, som

kæmpede imod særrettighederne, kunde ikke godt skabe privilegier for de rige, når de ordnede deres egne sager.

En sådan gennemført demokratisk ledelse kunde i andre tilfælde have resulteret i stagnation. Bonden, særlig den lille selvejerbonde, er sædvanligvis yderst konservativ, gentager evindeligt sine forfædres metoder og er desuden en streng økonom, som vender skillingen to gange, før han giver den ud, eller rettere vender den og putter den i lommen igen. Men ikke sådan i dette tilfælde. Andelsforetagendet blev selvfølgelig hele standens kæledægge, og intet blev sparet, som kunde fremme dets succes og sikre det førstepladsen i konkurrencen med de store besiddere. Enhver præmie, der blev vundet, blev betragtet som et sejrstegn for folket og demokratiet. —

Denne enhed i fremgangen er roden til alt, hvad vi måtte have opnået. Således laver vi utvivlsomt ikke bedre smør, end man kan finde i Yorkshire eller Dorsetshire, men alt smør, som produceres i Danmark, er praktisk talt af samme kvalitet, den bedste naturligvis. Variationerne er næsten umærkelige.

Men hvis jeg standsede her, vilde jeg kun have tegnet Dem et meget eensidigt billede. Fremskridtet er visselig ikke blot resultatet af en samfundsklasses kamp for frigørelse. Det er skabt ikke alene ved undertrykkelsens ildnende modvind, men også ved den ægte fædrelandsfølelses livgivende varme og kærlighed til folket.

Som jeg nævnte for lidt siden, fremkaldte ulykken i 1864, der bragte Danmark næsten til ødelæggelsens rand, en stærk trang til national selvhævdelse på alle fredelige områder. Ja, mere end det: de virkelig store mænd i tiden indså klart, at åndelig virksomhed indenfor videnskaben og de »dannede« klasser ikke var nok. De følte levende, at Danmarks ager var blevet for lille til, at man kunde lade nogen del af den ligge brak og bære ukrudt, at danskerne var for få til at lade uvidenhed og lavhed få lov til at trives i mørket. I det lyk-

lige møde med den vågnende åndelige trang hos bondestanden tændte dette ønske om at løfte, genvinde og forny en flamme for oplysning og sand opdragelse, som udvidede horisonten og løftede sindet hos de bedste af bønderne. På denne måde blev de gjort til førere, og hele frigørelsesbevægelsen fik et større perspektiv, blev en sand folkebevægelse, som stræbte efter at få den jævne mand til at føle, at han også havde en andel i sit land, efter at omdanne ham til en levende sten i nationens bygning og således udslette ikke blot de ydre, men også de indre klasseforskelle.

Men selv denne ægte fædrelandske bevægelse fandt kun sparsom støtte på de højeste steder. Således måtte f. eks. folkehøjskolen, som er et af hovedtrækkene i dette arbejde for åndelig og national højnelse, kæmpe sig frem skridt for skridt, næsten udelukkende holdt oppe af den jævne mand selv. Hovedmassen af de »dannede klasser« fandt tanken om at holde foredrag om historie og digtning for malkepiger og bønder højst latterlig; det faldt dem ikke ind at give sådanne mennesker åndelig næring — hvis de overhovedet tænkte på deres ernæring — udover de smuler, som faldt fra de riges bord. At »for folket er det bedste ikke for godt« var en tanke, som var aldeles fremmed for vore herskende klasser. Selv en bestræbelse for at omdanne barneskolen blev bittert bekæmpet af både verdslige og gejstlige embedsmænd, som klyngede sig til den hævdvundne metode at fylde børnenes hoveder med katekismus og rå stumper af skriftsteder og så hjælpe på deres fordøjelse med spanskrøret. De nye ideer om at give barnesindet passende næring og levne plads for personlighedens naturlige udvikling fandt fra først af kun støtte og rodfæste hos bondestanden. — Ud fra alt dette vil De forstå, at vort fremskridt ikke er et kunstigt produkt, men snarere en naturlig vækst, at det ikke først og fremmest er skabt ved menneskekærlige love, men springer fra dybe kilder i vort nationale liv.

Før jeg slutter, må jeg have lov til at kaste et blik mod

fremtiden. Jeg ser ting, som fylder mig med håb, men også alvorlige farer. Folkets sag har til en viss grad været sejrrig; politisk såvel som økonomisk kan selvejerbonden kalde sig herre på valpladsen. — Men vil samfølelsen, som modgangen kun styrkede, kunne modstå de gode tiders prøvelse? — Lige til nu er hele bondestanden rykket frem i fællesskab; den jordløse daglejer og den største gårdejer har været eet mod den fælles fjende; men naturligvis har førerskabet oftest været i hænderne på gårdmanden. Der er stærke kræfter ude for at drive en kile ind mellem de jordejende bønder og de jordløse eller jordfattige. Denne splittelse er uhyre velkommen for de dele af overklassen, som ser deres eneste chance for en forlængelse af magten og æren i en alliance med det øverste lag af bondestanden, hvorved de kan styrke reaktionens svækkede kræfter. Vil det lykkes? Vil den jævne mand i by og på land finde vejen spærret, efter at fortroppen af hans hær har passeret barrikaden?

Den eneste måde at undgå revner på, når man løfter en tung og uhåndterlig masse, er at løfte fra neden, idet man lægger sine hænder under den underste del. Hvis man vil undgå en skæbnesvanger splittelse, når man løfter et folk, må man handle efter samme princip.

Dette er grunden til, at husmandsbevægelsen, bevægelsen for at hæve de allermindste landmænd og landarbejdere og styrke deres økonomiske stilling, har fået sådan en betydning for os i den senere tid. Tiden er inde for en sådan bevægelse. Endnu står landarbejderen ikke alene. Hans opdragelse og tankekreds er næsten den samme som gårdejerens, hans fætre og brødre ejer måske selv gårde. Fremskridtsånden og den økonomiske uafhængighed findes selv blandt den laveste del af befolkningen. De behøver blot at overvære et husmandsmøde eller at betragte et selskab af disse mennesker på en »husmandsrejse« for at se, at det er tilfældet. De ivrige ansigter hos disse forslidte mænd og kvinder vil tale deres tydelige sprog. Allerede nu kan man finde mange af de

allermindste ejendomme, hvis afgrøder konkurrerer med herregårdens. Sådan en energi må ikke gå til spilde, må ikke forbruges i en trædemølle af uansvarligt arbejde for andre. Men jo længere gårdejeren når frem, jo større bliver afstanden mellem ham og den jordløse arbejder, der kun har en andenhånds interesse i landbrugets fremgang. Man må sikre sig grundvolden for uafhængigt arbejde, nemlig jorden; ingen landarbejder, der virkelig ønsker uafhængighed, skulde søge forgæves efter de nødvendige tønder land.

Andelsbevægelsen har gjort det muligt at forene det lille landbrug med produktionen for det store marked. Skønt det lille landbrug sandelig ikke er legeværk, behøver husmanden ikke længere stå tøjret med næsen i jorden, ude af stand til at dele nationens liv. At ændre forholdene sådan, at enhver arbejdsvillig hånd og uafhængig ånd må være i stand til at finde en arbejdsplads, er landbefolkningens hovedproblem i dag. Tiden er inde til at pløje endnu dybere i nationens ager, til at bringe de rige underlag op i lyset og blande alle lagene endnu grundigere, ikke blot for at løfte bondestanden, men for at udslette alle spor af gamle klasseskel.

Når De ser Dem om i Danmark i dag, vil De ikke finde meget, der vækker beundring. Men ud fra, hvad jeg har sagt om vort fremskridts art vil De forstå, at der kun kan være lidt at vise frem, at vore tanker er mere fremskredne end vore love, at vor undervisning er bedre end de fleste af vore skolebygninger, kort sagt at legemet er bedre end klæderne. Og De vil med overbærenhed huske på, at vi kun er et lille folk, som kæmper med modgang, et bondefolk, der nylig er startet på sin vej opover. Men om De ikke ser noget stort, håber jeg, at De vil være i stand til at skelne nogle toner af den musik, der er dyrebarest i den tænksommes øre: Fodslagene af en fredelig hær på vej imod lys og frihed.